

*Филић Новаковић**

Институција омбудсмана
за људска права Босне и Херцеговине
ORCID: 0000-0001-9979-5824

МАТЕРИЈАЛНО КРИВИЧНО ПРАВО MEDICRIME КОНВЕНЦИЈЕ И КРИВИЧНО ЗАКОНОДАВСТВО БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ Однос склада и несклада**

САЖЕТАК: Трговина кривотвореним медицинским производима растућа је глобална криминална индустрија (нарочито у домену организованог криминалитета), која представља велику пријетњу физичким лицима, односно пацијентима, али и здравственим системима. Циркулација и продаја кривотворених медицинских производа врши се нерегулисаним каналима (покрај цесте, на тржници, путем интернета, па чак и у баровима, ноћним клубовима и пекарама). Конвенција Вијећа Европе о кривотворењу медицинских производа и сличним кажњивим дјелима, која укључују пријетње јавном здрављу, представља први међународни уговор такве врсте, односно међународни инструмент који успоставља правни оквир за борбу против производње и трговине кривотвореним медицинским производима и против овог криминалног, црног тржишта. Њиме се предвиђа криминализација одређених дјела, предвиђају посебне одредбе везане за кривични поступак, штите права жртава кри-

* e-mail: filipnovakovic.pl@gmail.com

** Рад је примљен 20. 4. 2022, измењена верзија рада достављена је 30. 1. 2023, а прихваћен је за објављивање 30. 1. 2023. године.

вичних дјела и унапређује национална и међународна сарадња у кривичним стварима.

Кључне речи: кривотворени медицински производи, транс-национални криминалитет, забрана дискриминације, одговорност правних лица, Вијеће Европе

УВОД

Савремене пријетње јавном здрављу, засноване на кривотвореним медицинским производима и сличним кажњивим дјелима, постале су глобалне. Производња и трговина кривотвореним медицинским производима представљају криминалну индустрију вриједну више милијарди. На тај начин ствара се велика пријетња за несметано функционисање система здравствене заштите великог броја држава. Ова појава се нарочито повезује с дјелатностима организованог криминалитета, због чињенице да је казнена политика веома блага, а да се остварује велики профит у односу на друге криминалне дјелатности.

Конвенција Вијећа Европе о кривотворењу медицинских производа и сличним кажњивим дјелима који укључују пријетње јавном здрављу¹ (у даљем тексту: *Medicrime* конвенција – Конвенција), усвојена је 8. децембра 2010. године и успоставља правни оквир за свјетску борбу против фалсификованих, односно кривотворених медицинских производа и сличних кривичних дјела, и то усредсређујући се на следеће: осигуравање криминализације одређених дјела, заштита права жртава кривичних дјела утврђених Конвенцијом и промицање националне и међународне сарадње. Босна и Херцеговина је Конвенцију потписала крајем 2015. (4. децембра), ратификовала 18. септембра 2020, а званично се примјењује од 1. јануара 2021. године.

Циљ овог рада јесте да понуди одговоре на следећа питања: 1) да ли је Босна и Херцеговина извршила обавезе преузете овом Конвенцијом, 2) да ли је инкриминисала одређене радње као кривична дјела и 3) да ли се одређени институти општег дијела кривичног законодавства Босне и Херцеговине поклапају са садржином Конвенције.

¹ Овдје је важно напоменути да пријеводи Конвенције на домаће језике користе термин „фармацеутски“ умјесто „медицински“ производи. Који је разлог тако, усуђујемо се рећи, апсолутно нетачног пријевода (сходно томе да је пуни назив Конвенције на енглеском језику, који је, поред француског, службени језик на коме је састављена Конвенција, и он гласи: *Council of Europe Convention on the counterfeiting of medical products and similar crimes involving threats to public health*), остаје нам само да нагађамо.

ШТА ЈЕ MEDICRIME КОНВЕНЦИЈА И ЗАШТО ЈЕ ДО ЊЕ ДОШЛО?

С обзиром на уносан карактер, кривотворење медицинских производа и слична кривична дјела нова су глобална пријетња с којом се суочава међународна заједница. Слаба контрола криминалних мрежа производње и трговине кривотвореном робом олакшава убацивање тих кривотворених медицинских производа у легални ланац снабђевања и њихову продају као аутентичних производа. Непрозрачност ових мрежа отежава борбу против ових нових облика друштвено опасног понашања.²

Конвенцијом се тежи заштитити прије свега живота грађана држава чланица Вијећа Европе, јавног здравља, интегритета здравственог система, те продубљењу међународне сарадње и пружања међународне правне помоћи. Аутори Конвенције су одлучили да се не баве питањем заштите права интелектуалног власништва (што је предмет других међународних инструмената) него само утврђивања одговарајућег правног оквира за прилагођавање националног материјалног и процесног кривичног права у погледу пружања адекватног одговора на све већу пријетњу од кривотворених медицинских производа (као и питањем јачања међународне правне помоћи у кривичним стварима). С тим у вези Конвенцију можемо подијелити у неколико дијелова: 1) уводни дио (садржи циљ, предмет, основне принципе и дефиниције појмова), 2) материјално кривично право, 3) кривично процесно право, 4) национална и међународна правна помоћ у кривичним стварима, 5) заштита жртава кривичних дјела и 6) праћење провођења, однос са другим међународним споразумима, измене и допуне и отказивање. Ми ћемо се у раду освртати само на дијелове који садрже материју супстанцијалног кривичног права.

Тако су земље чланице Вијећа Европе закључиле да је нужно приступити кривичноправном одговору на ову глобалну пријетњу, те су управо из тог разлога приступили изради међународног инструмента који ће представљати ваљану основу за даљу борбу против кривотворења лијекова и медицинских производа те сродним друштвено опасним дјелима. Сврха и циљ Конвенције јесте:

- а) инкриминација одређених дјела,
- б) заштита права жртава и
- в) промоција националне и међународне кривичноправне помоћи.

² Alarcón-Jiménez, O. (2015). The Medicrime Convention: Fighting Against Counterfeit Medicine. *Eurohealth International*, 21(4), 24.

Зарад праћења извршења сврхе и циља Конвенције предвиђено је формирање посебног механизма, посебног тијела (с тим у вези данас постоји Комитет странака коме у раду неће бити посвећена нарочита пажња).³ Аутори Конвенције се нису бавили заштитом права интелектуалног власништва из разлога што се сматрало да су иста права већ адекватно заштићена националним и међународним прописима, при чему не доводе у питање гоњење лица зарад повреде тих права. Основна идеја водила аутора Конвенције била је заштита живота и здравља људи путем инкриминације одређених понашања.

Примјена Конвенције је ограничена на лијекове и друге медицинске производе који се користе у људској и ветеринарској медицини.

Након расправе због посебног регулаторног приступа у погледу одређивања медицинских производа, а за разлику од ситуације у вези с лијековима, посебан *ad hoc* одбор одлучио је да укључи медицинске уређаје у подручје примјене Конвенције, због читих опасности за јавно здравље које представљају такви уређаји. У складу са тим укључени су дијелови, материјали и прибор намијењени за употребу у производњи или заједно с медицинским уређајима. *Ad hoc* одбор одлучио је да не укључи повезане али различите категорије хране, козметике и биоцида у подручје примјене Конвенције, али не искључујући да би те категорије производа могле постати предмет додатних протокола у будућности.⁴

Данас је Конвенцију ратификовало (и ступила је на снагу у) 15 држава чланица Вијећа Европе и четири државе које нису чланице ове регионалне међународне организације – Гвинеја, Буркина Фасо, Бенин и Бјелорусија, док су позване Чиле, Конго, Канада, Јапан и друге (што ову Конвенцију чини нарочито интересантном). Питање зашто остале државе чланице Вијећа Европе нису приступиле Конвенцији отвара многа друга питања међусобног односа између држава и постојања разаличитих интереса, чиме се ми у раду нећемо бавити.

³ V.: чл. 1. и 23–25. Конвенције.

⁴ V.: Terzić, S., Šandor, K., Andrišić, M., Žarković, I., Vujnović, A., Perak Junaković, E., Vretenar Špigelski, K., Sinković, S., Pehnc, M., Fajdić, D. (2020). Konvencija Vijeća Europe o krivotvorenju farmaceutskih proizvoda i sličnim kažnjivim djelima koja uključuju prijetnje javnom zdravlju. *Veterinarska stanica*, 51 (1), 3; Keitel, S. (2012). The Medicrime Convention: criminalizing the falsification of medicines and similar crimes. *Genetics and Biosimilars Initiative Journal*, 1 (3–4), 139.

МАТЕРИЈАЛНО КРИВИЧНО ПРАВО
– РЈЕШЕЊА ИЗ КОНВЕНЦИЈЕ И РЈЕШЕЊА
У ПРАВУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
Кривична дјела

Поглавље II Конвенције садржи одредбе о материјалном кривичном праву (кривичним дјелима и неким институтима општег дијела кривичног права). У њему описана дјела сматрају се толико опасним за јавно здравље да ће се чланови ове Конвенције примјењивати и у случајевима када је откривена само потенцијална пријетња јавном здрављу, а није настала стварна физичка или психичка штета жртвама. У пракси, то значи да надлежна тијела за провођење закона странке неће морати доказивати да је одређено понашање учиниоца дјела довело до стварне штете јавном здрављу или здрављу појединца, све док предметно понашање спада у једну или више категорија кривичних дјела наведених у чл. 5–8. Конвенције. Конвенција предвиђа сљедећа кривична дјела: 1) Производња кривотворина, 2) Испорука, нуђење испоруке и трговина кривотворинама, 3) Кривотворење докумената и 4) Слична кривична дјела која укључују пријетње јавном здрављу.

Босна и Херцеговина је сложена држава која своју специфичну административну структуру добија 1995. године потписивањем Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини (General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina) чији је Анекс IV тренутно важећи Устав Босне и Херцеговине. Та сложена државноправна структура као своју посљедицу има извјесну подјелу (законодавне) надлежности између државе, два ентитета и једног дистрикта. Испрва је материјално кривично право било у искључивој надлежности ентитета (РС и ФБиХ), односно Дистрикта Брчко, све до доношења државног кривичног закона којим се регулише одређени спектар друштвено неприхватљивих понашања. Заштита јавног здравља, заправо инкриминација друштвено-опасних дјела која штете јавном здрављу и здрављу појединца, повјерена је сва четири законодавна тијела у Босни и Херцеговини. Резултат тога су четири кривична закона (заправо три закона и један законик) који регулишу материју кривичног материјалног права.

Производња кривотворина представља намјерну производњу кривотворених медицинских и фармацеутских производа, њиховних активних твари, помоћних твари, дијелова, материјала и прибора који се користе у медицинске сврхе, као и намјерно погоршање квалитета легитимних медицинских (фармацеутских) производа. Дакле, ради се о *delicta communis omnium*, односно о кривичном дјелу које може извршити

свако лице (не траже се нека посебна својства извршиоца дјела), дјело је могуће извршити само са умишљајем, а радња извршења је алтернативно одређена. Конвенција се не бави прописивањем кривичних санкција, те је то остављено искључиво на вољу држава. Кривични закон Босне и Херцеговине⁵ (у даљем тексту: КЗ БиХ) у свом посебном дијелу не садржи групу кривичних дјела која се односе на она која вријеђају или угрожавају јавно здравље. Међутим, постоје одређена кривична дјела под која се могу барем посредно подвести под инкриминације из чл. 5. Конвенције. То је нпр. кривично дјело Уношење опасних материја у Босну и Херцеговину.⁶ У бићу овог кривичног дјела наводи се да ће се онај ко противно прописима Босне и Херцеговине унесе у Босну и Херцеговину за живот или *здравље људи* штетне радиоактивне или друге опасне материје или отпатке, казнити новчаном казном или казном затвора до три године. Затим, уочавамо кривично дјело из чл. 213. КЗ БиХ (Недопуштена производња), у чијем се првом ставу наводи да ће онај ко произведе или преради робу чија је производња или прерађивање забрањено прописима Босне и Херцеговине или *међународним правом*, ако таквим дјелом није учињено друго кривично дјело за које је прописана тежа казна, казниће се новчаном казном или казном затвора до једне године. Одређене елементе можемо уочити у кривичном дјелу из чл. 214. (Кријумчарење), гдје се у трећем ставу наводи да ће казном затвора од једне до десет година бити кажњен онај ко

„...преко царинске линије пренесе предмете, робу или супстанце који су опасни по живот или *здравље људи* или представљају опасност за јавну безбједност...“.

Кривични законик Републике Српске⁷ (у даљем тексту: КЗ РС) у свом посебном дијелу садржи групу кривичних дјела против здравља људи.⁸ Кривичном дјелу из чл. 5 Конвенције најсличније је дјело из чл. 202. КЗ РС (Производња и стављање у промет производа штетних за лијечење). Наиме, у чл. 202, ст. 1. наводи се да ће се казном затвора од двије године и новчаном казном казнити лице које производи, продаје или на други начин ставља у промет лијекове или друга средства за лијечење која су штетна за здравље. Можемо казати да постоје сличности, али се не ради о идентитету норме када је у питању чл. 5. Конвенције. Сматрамо да под

⁵ *Службени гласник* БиХ, бр. 3/2003, 32/2003. – испр., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 53/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015. и 35/2018.

⁶ Чл. 166. КЗ БиХ.

⁷ *Службени гласник РС*, бр. 64/2017, 104/2018. – одлука УС, 15/2021. и 89/2021.

⁸ V.: Главу XVII КЗ РС.

ову инкриминацију не можемо подвести ништа друго до кривотворене лијекове, твари и друге материјале од којих се лијекови чине. Поред овог кривичног дјела, интересантно нам је и кривично дјело из чл. 377. КЗ РС (Производања штетних средстава за лијечење животиња). Наиме, по овој инкриминацији онај ко произведе ради продаје или стави у промет средства за лијечење или за спречавање заразе код животиња, које су опасне за њихов живот или здравље, казниће се казном затвора од шест мјесеци до три године. И овдје видимо одређене сличности. Напослијетку, ваља напоменути да КЗ РС познаје кривично дјело Уношење опасних материја у Републику Српску,⁹ чије је биће идентично са бићем из претходно поменутог кривичног дјела из чл. 166. КЗ БиХ. У вези са претходно наведеним, налазимо да не постоји потпуно поклапање са КЗ РС, те да исти треба мијенити у мјери која је то потреба како би се постигла хармонизација са Конвенцијом у погледу чл. 5. Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине¹⁰ (у даљем тексту: КЗ ФБиХ), као и КЗ РС посједује посебну групу кривичних дјела против здравља људи,¹¹ али не садржи инкриминације сличне чл. 5. Конвенције (изузев чл. 160, односно кривичног дјела Уношење опасних материја у Федерацију Босне и Херцеговине), тако да сматрамо да КЗ ФБиХ треба измијенити, односно надопунити у смислу одредби чл. 5. Конвенције. Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине¹² (у даљем тексту: КЗ БДБиХ), као и ентитетски закони садржи посебну групу кривичних дјела против здравља људи (Глава XXI), но као КЗ ФБиХ, нема кривичних дјела које можемо идентификовати са инкриминацијом из чл. 5. Конвенције (изузев, опет, кривичног дјела Уношење опасних материја у Брчко Дистрикт Босне и Херцеговине из чл. 159).

Испорука, нуђење испоруке и трговина кривотворинама јесте кривично дјело предвиђено чл. 6. Медигме конвенције, а које се односи на намјерну испоруку, нуђење испоруке, укључујући посредовање, трговање, складиштење, увоз и извоз кривотворених медицинских и фармацеутских производа, активних твари, помоћних твари, саставних дијелова, материјала и прибора. Ради се о кривичном дјелу код којег се не траже посебна својства учиниоца, које може бити учињено само умишљајно, а чија је радња извршења алтернативно одређена. Изрази „испорука“ и „нуђење испоруке“ нису у Конвенцији посебно дефинисани, али се подразумијева да покривају, у свом најширем смислу, радње посредовања, набаве,

⁹ Чл. 387. КЗ РС.

¹⁰ *Службене новине Федерације БиХ*, бр. 36/2003, 21/2004. – испр., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016. и 75/2017.

¹¹ Вид. Главу XXI КЗ ФБиХ.

¹² *Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ*, бр. 19/2020. – пречишћени текст.

продаје, даривања или бесплатног нуђења, као и промовисање (укључујући оглашавање ових производа). „Нуђење испоруке“ представља посебан облик кривичног дјела и њега треба разликовати од „покушаја испоруке“ (о чему ће касније бити говора). И напослијетку, термин „трговина кривотворинама“ (Конвенција садржи појам *trafficking*) треба разумијевати у смислу продаје, држања у залихама ради продаје, те увоз и извоз. Закони који регулишу материју кривичног материјалног права у Босни и Херцеговини садрже кривична дјела која се ограничено могу идентификовати са претходном инкриминацијом (и то само КЗ БиХ, када говоримо о кривичном дјелу Кријумчарење из чл. 214, тако да постоји одређени дуг босанскохерцеговачког законодавца према овом међународном инструменту).

Кривошворење докумената јесте кривично дјело чијим извршењем учинилац намјерно (дакле, умишљајно) израђује лажна документа или преправља, односно измјењује права документа.¹³ Ради се о кривичном дјелу које може извршити било ко, облик виности је увијек умишљај (директни или евентуални), а радња извршења се састоји у изради лажних докумената или измјени правих. Дакле, ово кривично дјело се може извршити израдом лажног документа испочетка или незаконитом измјеном или промјеном документа с обзиром на његов садржај и/или изглед. У оба случаја циљ је заварати особу која чита или гледа документ да повјерује да је медицински производ, активна твар, помоћна твар, дио, материјал или додатак, уз који документ иде, легитиман и да није кривотворина. Појам „документ“ врло је широк и неодређен. Он не обухвата само потврде и сличне документе који се користе у трговини, већ и пакирања и означавање медицинских производа, као и текстове на интернетским страницама које су посебно дизајниране да прате дотични производ.¹⁴ Кривични закони у Босни и Херцеговини (изузев КЗ БиХ) садрже кривична дјела која се односе на кривошворење докумената, па су самим тим потпуно усклађена са чл. 7. Конвенције. КЗ РС предвиђа кривично дјело Фалсификовање исправа.¹⁵ Наиме, ово кривично дјело чини онај ко направи лажну исправу или преиначи праву исправу у намјери да се таква употреби као права, или ко такву исправу употреби као праву, или је прибави ради употребе. Такођер, чл. 350. КЗ РС казнит ће се и онај ко израђује, набавља, посједује, продаје или даје на употребу

¹³ Чл. 7. Конвенције.

¹⁴ V.: шире Стојановић, З. (2020). Фалсификовање исправе у црногорском кривичном праву. *Studia Iuridica Montenegro*, 2(II)/2020, 7–37.

¹⁵ V.: чл. 347. КЗ РС.

средства за фалсификовање исправа.¹⁶ КЗ ФБиХ садржи кривично дјело Кривотворење исправа¹⁷ чије је биће идентично са бићем кривичног дјела из чл. 347. КЗ РС. Исто је и са КЗ БДБиХ.¹⁸

Слична кривична дјела која укључују пријетње јавном здрављу покрива сва друга друштвено опасна понашања која представљају пријетњу по јавно здравље. У Конвенцији се под овим дјелом наводи: 1) производња, складиштење за испоруку, увоз, извоз, испорука, нуђење испоруке или стављање у промет (лијекова без дозволе, када је такво одобрење потребно према унутрашњем праву странке, или медицинских производа који не одговарају захтјевима предвиђених прописима у случајевима у којима такав захтев постоји према унутрашњем праву странке) и 2) комерцијално кориштење изворних докумената изван оквира онога за што су били намијењени у легалном снабдјевном ланцу медицинских и фармацеутских производа, како је то одређено интерним правом странке (чл. 8. Конвенције). Овом одредбом се покривају одређена кажњива дјела која се могу сматрати сличним кривотворењу медицинских производа из разлога што представљају озбиљну пријетњу по јавно и индивидуално здравље.

Дјела описана у чл. 5–8. Конвенције кажњива су само ако су почињена са намјером, дакле са умишљајем (било директним, било евентуалним), док је нехатно извршење ових кривичних дјела потпуно искључено. Умишљај се тумачи у складу са контекстом који има у домаћем праву странке. По својој природи готово сва кривична дјела из чл. 5–8. Конвенције су транснационалног карактера, односно ради се о кривичним дјелима која се могу повезати са најмање два кривична законодавства.¹⁹

Кривичне санкције

Одредбе чл. 12. Конвенције уско су везане са одредбама чл. 5–8. Наиме, чл. 12. се тиче кривичних санкција за учиниоце наведених кривичних дјела. Наравно, то не треба разумијевати као одређивање конкретне санкције за свако кривично дјело. Овај члан обавезује странке да своје

¹⁶ Бабић, М., Марковић, И. (2018). *Кривично право: Посебни дио*. Бања Лука: Правни факултет Универзитета у Бањој Луци, 304–315.

¹⁷ V.: чл. 373. КЗ ФБиХ.

¹⁸ Чл. 367. КЗ БДБиХ предвиђа кривично дјело Кривотворење исправа.

¹⁹ V.: Симовић, М. Н., Благојевић М., Симовић В. М. (2013). *Међународно кривично право*. Источно Сарајево: Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 19; Софтић, С. (2013). Транснационално кривично право. *Правна мисао*, 1–2/2013, 7–24.

законодавно дјеловање ускладе са озбиљношћу кривичних дјела и са степеном друштвене штетности, односно опасности, и да предвиде санкције које су „учинковите, сразмјерне тежини дјела и одвраћујуће“.²⁰ Оно што Конвенција одређује јесте врста санкције, односно казне. Државе су за кривична дјела из чл. 5–8. Конвенције дужне предвидјети казну затвора од најмање једне године или тежу казну. Такођер, чл. 12. предвиђа да санкција мора бити таква да кривично дјело чини екстрадибилним (у складу са Европском конвенцијом о изручењу). Као алтернативу казни затвора, државе могу предвидјети новчану казну, али која мора бити такве природе да се испуни сврха кажњавања у складу са домаћим законодавством. Државе могу, поред казни, предвидјети и друге мјере као што су: а) привремена или трајна забрана обављања пословне дјелатности, б) стављање под судски надзор и ц) судски налог за ликвидацију.²¹ Очито је да наведене мјере представљају санкције које се односе на правна лица. Важећи кривични закони у Босни и Херцеговини предвиђају готово идентичне санкције за правна лица (изузев стављања под судски надзор, вид. чл. 131. и 137. КЗ БиХ, чл. 111. и 116. КЗ РС, чл. 135. и 141. КЗ ФБиХ и чл. 135. и 141. КЗ БДБиХ). Напоследњу, свака држава треба да предузме све потребне законодавне и друге мјере како би: 1) омогућила заплјену и одузимање медицинских и фармацеутских производа, активних твари, помоћних твари, саставних дијелова, материјала и прибора те роба, докумената и других инструмената кориштених у почињењу кажњивих дјела утврђених у складу са Конвенцијом или ради олакшавања почињења истих и имовинске користи остварене почињењем кажњивих дјела или имовине чија вриједност одговара таквој имовинској користи, 2) омогућила уништавање одузетих медицинских и фармацеутских производа, активних твари, помоћних твари, саставних дијелова, материјала и прибора који су предмет кажњивог дијела утврђеног у складу са Конвенцијом и 3) предузела одговарајуће мјере као одговор на кажњиво дјело, с циљем спрјечавања будућих кажњивих дјела.²² Питање одузимање имовине кориштене за извршење кривичног дјела или имовине која је настала кривичним дјелом позитивним законодавством у Босни и Херцеговини је регулисана на један квалитетан начин и у складу са овом Конвенцијом.²³

²⁰ Чл. 12/1 Конвенције.

²¹ Чл. 12/а/1–II Конвенције.

²² Чл. 12/б–ц Конвенције.

²³ V.: чл. 110–112. КЗ БиХ, чл. 83–85. КЗ РС, чл. 114–116. КЗ ФБиХ и чл. 114–116. КЗ БДБиХ, Јовашевић, Д., Икановић, В. (2016). *Кривично процесно право Републике Српске*. Бања Лука: Паневропски универзитет „Апеирон“, 317–318, и: Марковић, И. (2010). Одузимање имовинске користи. *Српска правна мисао*, 16 (42–43), 73–82.

Стадијуми остварења кривичног дјела и саучесништво

Питање саучесништва и покушаја посебно је обрађено чл. 9. Конвенције. Наиме, креатори Конвенције жељели су да утврде посебна, додатна кривична дјела која се односе на подстрекавање или помагање, као и покушај. Конвенција иступа са захтјевом да странке утврде посебна кривична дјела помагања и подстрекавања кривичних дјела наведених у чл. 5–8. Већина, заправо готово све странке питање саучесништва уређују општим дијелом својих материјалних кривичних закона, па се намеће питање оправданости овог захтјева. Можда оправдање можемо пронаћи у томе да се посебно истакне кажњавање за подстрекавање и/или помагање унутар норми које се тичу инкриминације кривичних дјела предвиђених Конвенцијом приликом усклађивања националних кривичних права. Подстрекач и помагач ће бити одговорни онда када на њиховој страни уочимо постојање субјективне компоненте, односно намјере за извршење, односно остварење тог кривичног дјела.²⁴ Тиме концепт саучесништва у Конвенцији одговара схватању заступљеном у босанскохерцеговачком кривичном праву.²⁵ У погледу покушаја извршења кривичних дјела из чл. 5–8. Конвенције, њени аутори су предвидјели посебно кажњавање за покушај (заправо, истакнуто је да се покушај ових кривичних дјела инкриминише, али у том случају се поставља сврха одређених института општег дијела кривичног права). Тумачење покушаја кривичног дјела остављено је у надлежности домаћег права, те се Конвенција тиме детаљно не бави. Једино што Конвенција садржи јесте захтјев да државе нарочито цијене разлику између покушаја кривичног дјела и, како се наводи у Преамбули Конвенције, „дуких припремних радњи које не оправдавају кажњавање“.

Управо због мало озбиљнијег задирања у кривичноправни суверенитет државе, Конвенција је оставила могућност да странке ставе резерве на одредбе које се односе на покушај, кривично дјело предвиђено чл. 7. (Кривотворење докумената) и чл. 8. (Слична кривична дјела која укључују пријетње јавном здрављу), због евентуалних разлика у правним системима странака.

²⁴ Чл. 9/1. Конвенције.

²⁵ V.: Бабић, М., Марковић И. (2019). *Кривично право: Ојшћи дио*. Бања Лука: Правни факултет Универзитета у Бањој Луци, 286–290. Вид. шире Јовашевић, Д. (2019). Подстрекавање у кривичном праву. *Правна ријеч: Часопис за правну теорију и праксу*, 60/2019, 33–59, Васиљевић, Д. (2016). Саизвршилаштво и теорија власти над дјелом – (mit) tatherschafteslehre. *Српска правна мисао*, 22 (49), 227–244; Јовашевић, Д. (2019). Саизвршилаштво у кривичном праву. *Правна ријеч: Часопис за правну теорију и праксу*, 64/2021, 527–558.

Ius puniendi

Интересантно је да се Конвенција дотакла и питања надлежности држава у погледу примјене њиховог права на кажњавање. Тако се посебно истиче да су државе дужне осигурати примјену свог материјалног кривичног права усклађеног са Конвенцијом на: а) њеном државном територију, б) на броду који плови под заставом те странке, ц) на летјелици регистрованој по националним прописима странке и д) од стране држављанина странке или лица које има пребивалиште или боравиште на територији странке.²⁶ Дакле, овдје се просто говори о територијалној надлежности државе у погледу примјене њеног права на кажњавање (*ius puniendi*). Такођер, свака странка је у обавези да се постара за установљавање своје надлежности у случајевима када је жртва неког од кривичних дјела предвиђених овом Конвенцијом њен држављанин или лице које има пребивалиште, односно боравиште на територији странке. Оправдање за уношење ове одребе видимо у томе да је једна од основних функција кривичног права управо она заштитна. Држава путем кривичноправних механизма штити своје држављане (али и лица која се налазе на њеном територију) од друштвено опасних понашања других лица. Поред тога, држава је у обавези да процесуира учиниоце кривичних дјела предвиђених Конвенцијом, односно да установи своју надлежност и онда када не постоји могућност изручења држави у којој је дјело извршено или чији је држављанин био жртва тог дјела.²⁷

Одговорност правних лица

Конвенција прати савремени тренд признавања, како се наводи, „корпоративне одговорности“, односно одговорности правних лица за кривична дјела. Аутори Конвенције су сматрали да, због тежине кривичних дјела у подручју медицинског криминала, треба укључити одговорност правних лица. Интенција твораца Конвенције је била да се сва правна лица (мислећи примарно на привредна друштва, али и на друга правна лица, нпр. фондације, савезе, друштва, удружења и слично) треба да одговарају за она кривична дјела која изврше овлаштена лица тих правних лица, а уколико кривична дјела учине злоупотребом правног лица, или је то учинила како би за то правно лице прибавила одређену материјалну корист. Физичко лице у правном лицу може извршити кривично дјело

²⁶ Чл. 10/1. Конвенције.

²⁷ Чл. 10/3. Конвенције.

дјелујући самостално или као дио управног тијела правног лица и то на основу: 1) овлаштења за заступање правног, 2) овлаштења за доношење одлука у име правног лица и 3) овлаштења за провођење контроле (надзора) унутар правног лица.²⁸

Конвенција, дакле, прописује услове чијим ће испуњењем правно лице бити одговорно. Ради се о четири сљедећа услова: 1) мора доћи до извршења једног од кривичних дјела предвиђених Конвенцијом, 2) кривично дјело мора бити извршено у корист правног лица, 3) лице на руководећој позицији мора извршити кривично дјело (било да га само изврши, било подстрекавањем и помагањем) и 4) лице на руководећој позицији мора дјеловати у оквиру својих овласти (било да представља правно лице, доноси одлуке или врши надзор) и при томе се мора доказати да је лице дјеловало у оквиру својих овлаштења. Сва четири услова кумулативно морају бити испуњена како би дошло до одговорности правног лица. Осим тога, правно лице може бити одговорно иако лице на руководећој позицији није учинило кривично дјело, већ друго лице које дјелује и ради у оквирима правног лица. Наиме, у овом случају се ради о запосленима или пуномоћницима правног лица који дјелују у границама својих овлаштења. Наравно, и у овом случају морају бити испуњени кумулативно постављени услови: а) дјело мора извршити запослено лице или пуномоћник правног лица, б) дјело мора бити учињено у корист правног лица и ц) извршење кривичног дјела је дошло пропустом руководећег лица при надзору запосленика или пуномоћника (у овом контексту треба одредбу тумачити као непредузимање потребних, разумних радњи којима би се запослени или пуномоћник спрјечио у извршењу кривичног дјела у име правног лица, а те радње и кораке цијени у зависности од конкретног случаја).²⁹

Кривично право Босне и Херцеговине је реформама из 2003. године увело одговорност правног лица у законе који регулишу материјално кривично законодавство (у КЗ БиХ, КЗ РС, КЗ ФБиХ и КЗ БДБиХ). Прихваћен је концепт да правна лица могу бити одговорна само онда када је кривично дјело учинио учинилац у име, за рачун или у корист правног лица. Као основе одговорности правног лица у босанскохерцеговачком праву видимо: 1) када смисао учињеног кривичног дјела произилази из закључка или одлуке, налога или одобрења руководећих или надзорних

²⁸ Чл. 11/1/а–ц Конвенције.

²⁹ Чл. 11/2 Конвенције. Вид. шире Стојановић, З. (2010). Одговорност правних лица за кривична дјела. *Излагање учесника Семинара о одговорности правних лица за кривична дјела и враћењу, одузимању и повраћају добара*. Управа за антикорупцијску иницијативу. Колашин, 21–24. октобар 2009. године; Шупут, Ј. (2009). Одговорност правних лица за кривична дела. *Сирани правни животи*, 1/2009, 169 и 189.

органа правног лица, 2) или када су руководећи или надзорни органи правног лица утицали на починиоца или му омогућили да учини кривично дјело, 3) или када правно лице располаже с противправно оствареном имовинском користи или користи предмете настале кривичним дјелом и 4) или када су руководећи или надзорни органи правног лица пропустили дужни надзор над законитошћу рада радника.³⁰

Отежавајуће околности

Конвенција обавезује странке да своје материјално кривично право ускладе са чл. 13. Конвенције који се тиче отежавајућих околности. Приликом одмјеравања казне учиниоцу кривичних дјела из чл. 5–8. Конвенције као отежавајуће околности могу се узети у обзир сљедеће: 1) кажњиво дјело је узроковало смрт или нарушавање физичког или менталног здравља жртве, 2) кажњиво дјело су починиле особе које су злоупотребиле повјерење које им је дато у својству стручњака (нпр. лекара, фармацеута) 3) кажњиво дјело су починиле особе које су злоупотребиле повјерење које им је дато као произвођачима и испоручитељима медицинских и фармацеутских производа, 4) кажњива дјела испоруке и нуђења испоруке почињена су прибјегавањем средствима широке дистрибуције, као што су информацијски системи, укључујући и интернет, 5) кажњиво дјело је почињено у оквиру злочиначке организације и 6) починитељ је већ раније осуђиван за кажњива дјела исте природе.³¹ Важно је напоменути да се као отежавајућа околност неће узети она која се већ као таква налази у инкриминацији дјела. Националним судовима је остављено на одлучивање да ли ће нешто од наведеног одредити као отежавајућу околност у зависности од сваког конкретног случаја, али суд није у обавези да их примјењује (сходно томе да на тлу Европе имамо неколико различитих концепата о отежавајућим околностима, а постоје и битне разлике у правним системима и њиховим основним принципима).

Одредбама чл. 13. Конвенције регулисано је питање отежавајућих околности. Од држава се тражи да своје национално законодавство ускладе са овим одредбама Конвенције, односно да унесу посебно предвиђене отежавајуће околности које треба (али се не мора) узети у обзир

³⁰ V.: чл. 124. КЗ БиХ, чл. 105. КЗ РС, чл. 128. КЗ ФБиХ и чл. 128. КЗ БД БиХ; Симовић, М. Н., Јовашевић, Д., Симовић, В. М. (2016). *Привредно казнено право*. Источно Сарајево: Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 37–38; Икановић, В. (2012). *Одговорности правних лица за кривична дјела*. Бања Лука: Међународно удружење научних радника – AIS, 248–255.

³¹ Чл. 13. Конвенције.

приликом одмјеравања казне за учиниоце дјела од стране националних судова (Конвенција користи термин „могу узети у обзир“). Суду државе чланице остављена је могућност да учиниоца дјела строже казне уколико је: а) извршење кривичног дјела наступила смрт или озбиљно нарушење (физичког и психичког) здравља физичког лица, б) кривично дјело извршено од стране професионалца или стручњака које је злоупотријебило повјерење које им је у том својству дато, ц) кривично дјело извршено злоупотребом повјерења од стране произвођача или дистрибутера, д) кривична дјела испоруке и нуђења испоруке извршено примјеном средстава широке дистрибуције, као што су информацијски системи, укључујући и интернет, е) кривично дјело извршено од стране злочиначке организације и ф) учинилац дјела већ осуђиван за кривична дјела исте природе (чл. 13. Конвенције). Ове отежавајуће околности се могу узети у обзир само онда када већ нису посебно предвиђене као отежавајуће околности за извршена кривична дјела у законима странака. Прва отежавајућа околност односи се на повреду најзначајније правнозаштићене вриједности, односно људског живота. Уколико је противправним дјеловањем неког лица (извршењем кривичних дјела из чл. 5–8. Конвенције) наступила смрт физичког лица, или је резултат употребе кривотворених медицинских и фармацеутских производа озбиљно нарушење физичког, али и психичког, здравља физичког лица, учинилац дјела се може теже казнити. Наравно, национални судови су у обавези да утврде постојање узрочно-последичне везе између наступиле последице и употребе кривотворених медицинских производа. Друга отежавајућа околност се односи на злоупотребу повјерења које је дато учиниоцу дјела од стране жртава, односно повјерења које је пасивни субјект имао у његове професионалне, стручне капацитете. Примарно се овдје мисли на извршење кривичних дјела од стране љекара, фармацеута и другог медицинског особља (иако, нису искључене и друге професије). Трећа отежавајућа околност је да су кривично дјело починиле особе злоупотребом повјерења које им је указано као произвођачима и добављачима (сматрамо да исту не треба даље појашњавати). Четврта отежавајућа околност је када су кривична дјела испоруке и нуђења испоруке извршена кориштењем дистрибуције великих размјера, укључујући системе информационе технологије (овдје се примарно узима на дистрибуцију/продају, углавном јефтених, кривотворених лијекова и других медицинских средстава путем интернета, што потпомаже лакшем ширењу ове кривотворене робе у свим дијеловима свијета, а учиниоцима дјела који користе интернет странице путем којих врше рекламирање и продају производа је јако тешко ући у траг). Пета отежавајућа околност је извршење кривичног дјела од стране злочиначке организације (*criminal organisation*),

односно организоване криминалне групе формиране посебно за вршење тешких кривичних дјела ради стицања профита, односно материјалне користи, моћи и утицаја. Аутори Конвенције су истакли да злочиначку организацију треба тумачити у смислу одредаба Конвенције Уједињених нација о сузбијању транснационалног организованог криминалитета које организовану криминалну групу дефинише као „структурирану групу од три или више лица, која постоји дужи временски период ради континуираног вршења тешких кривичних дјела предвиђених овом Конвенцијом, с циљем да оствари, директно или индиректно, финансијску или другу материјалну корист“.³² Посљедња, односно шеста отежавајућа околност односи се на рецидивизам, односно повратништво. Истиче се да лица која се враћају извршењу истих или истоврсних кривичних дјела треба да буду строже кажњена (што представља основ националне политике сузбијања криминалитета сваке државе, или би бар требало да буде тако).

Кривотворење медицинских и других производа и њихова продаја растуће је криминално тржиште (индустрија) транснационалних организационих криминалних група. Неријетко се дешава да чланови криминалне организације (или појединци – учиниоци кривичних дјела) буду осуђени за кривична дјела у двије или више држава. Национална права предвиђају теже санкције за повратнике, о чему је већ било говора. Међутим, намеће се питање да ли ће се лице сматрати рецидивистом уколико је правноснажно осуђен у једној, а суди му се у другој држави за то исто кривично дјело предвиђено *Medicrime* конвенцијом? Традиционална правна теорија стоји на становишту да се пријашње пресуде страних судова не узимају у обзир приликом одмјеравања казне из разлога што је кривично право примарно национално право (јер постоје значајне разлике у кривичним правима различитих земаља) и кривичне пресуде су, по правилу, везане за државу у којој је лицу суђено. Традиционална схватања се интернационализацијом криминалитета морају у већој или мањој мјери заобићи, јер само интернационални одговор може сузбити интернационални криминал. Временом, међународна заједница је усвојила низ инструмената којима интернационализује кривично право (нпр. већ поменута Конвенција УН о транснационалном организованом криминалитету, затим Конвенција о кибернетичком криминалу из 2001. године, Њујоршка конвенција о опојним дрогама из 1961. године и друге). Неки од тих инструмената садрже принципе о међународном поврату. Наиме, у свом чл. 36. Њујоршка конвенција о опојним дрогама предвиђа да национални судови морају узети стране пресуде у обзир када се ради о поновним учиниоцима кривичних

³² Мијалковић, С., Бајагић, М. (2012). *Организовани криминал и тероризам*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 26.

дјела у вези са опојним дрогама (наравно, у складу са уставноправним системом и националним законима). С тим у вези, *Medicrime* конвенција предвиђа да национални судови приликом одмјеравања казне треба да узму у обзир све (правноснажне) одлуке страних судова уколико би по домаћем закону то резултовало строжом казном за учиниоца. То би даље значило да ће суд приликом процјењивања свих околности случаја при доношењу своје одлуке узети у обзир све правноснажно осуђујуће или ослобађајуће пресуде страних судова, као и друге одлуке које су судови доносили током кривичног поступка.³³ У објашњењима оваквог става аутора Конвенције наводи се да ово не производи никакву позитивну обавезу судовима и тужилаштвима држава да предузму било какве кораке како би сазнали да ли је лице осуђивано или да ли се против њега водила истрага у другој држави поводом кривичних дјела предвиђених Конвенцијом, јер тако није изричито прописано.³⁴ Међутим, судови и тужилаштва држава које су уједно и странке Европске конвенције о пружању правне помоћи у кривичним стварима имају овлаштење да траже од страних правосудних тијела податке који су релевантни за истрагу коју проводе, односно за сами кривични поступак. У том случају, ако постоји вјероватноћа да се лице бавило транснационалним кривичним дјелима, судови и тужилаштва имају обавезу то испитати.

ЗАКЉУЧАК

Конвенција Вијећа Европе о кривотворењу медицинских (фармацеутских) производа и сличним кажњивим дјелима представља вриједан инструмент са правног становишта јер пружа релативно квалитетан правни оквир за заштиту најрањивијих друштвених група, односно пацијената и корисника медицинских средстава (што се посебно видјело за вријеме пандемије Covid-a 19). Овим међународним инструментом детаљно је предвиђена адекватна међународна сарадња између држава, односно странака Конвенције, као и између држава и међународних организација (нпр. Вијећа Европе, СЗО). Установљен је оквир за сарадњу и координацију националних и међународних тијела која се баве питањима правосуђа, сигурности и здравствене заштите. Кривотворени медицински производи (лијекови, активне твари, помоћне ствари, медицинска средства, прибор и друго) могу довести до озбиљних посљедица по живот

³³ Чл. 14. Конвенције.

³⁴ *Explanatory Report CoE* 2011.

и здравље већег броја људи. Њихов резултат може бити од попуњавања болничких капацитета једне земље због нарушења здравља грађана па до губитка живота. Конвенција која је у раду представљена јесте јединствени одговор на ову пријетњу која је досегла глобалне размјере.

Конвенција је отворена за све: државе чланице Вијећа Европе, државе посматраче, Европску унију па и државе нечланице. До сада је Конвенцију ратификовало и почело „примјењивати“ 18 држава (што је, усуђујемо се казати, поражавајућ број сходно томе да само Вијеће Европе има 47 држава чланица), од чега 15 чланица Вијећа Европе и 4 државе нечланице. Босна и Херцеговина је Конвенцији приступила 2015. године, ратификовала је 2020, а званично је почела важити почетком 2021. године. Приступањем овом важном међународном споразуму, Босна и Херцеговина је преузела одређене обавезе. Те обавезе се односе на инкриминацију одређених дјела (уколико таква већ не постоје у националном праву), прилагођавање кривичног процесног права одредбама Конвенције, унапрјеђивање међународне правне помоћи, те заштита жртва кривичних дјела предвиђених Конвенцијом. Сада смо у 2022. години, пандемија Covid-a 19 се приближава крају, а Босна и Херцеговина још није испунила (потпуно) своје обавезе према међународном праву. Пандемија која је захватила свијет прије нешто више од двије године показала нам је да су механизми које предвиђа Medicrime конвенција итекако потребни. Без обзира на специфичну државноправну структуру, гломазан административни систем и сукоб око подјеле надлежности, измјене које Конвенција захтјева од Босне и Херцеговине су релативно мале, тако да претходно наведено не може бити изговор за избјегавање заштите најрањивијих група у нашем друштву – пацијената и оних који су принуђени да употребљавају неку врсту медицинског производа. Ово представља само један аспект ријешења проблема, а то је кривичноправни. Други аспекти који се односе на омогућавање грађанима приступ легитимним медицинским производима и средствима представља нешто око чега би се могло расправљати. Напоследњу, Конвенција представља основ за ширу разраду једне релативно нове, али све више диференциране области – медицинског кривичног/казненог права.

Кривично право (или права) Босне и Херцеговине је у великој мјери усклађено са Конвенцијом. Додуше, постоје одређени недостаци који могу бити надомјештени релативно малом интервенцијом законодавца. КЗ БиХ задовољава стандарде предвиђене Конвенцијом у свом општем и посебном дијелу, док, с друге стране, ентитетски закони и закон Дистрикта Брчко не познају одређене инкриминације у посебном дијелу, иако је општи дио закона усаглашен са конвенцијским стандардима (а можда

чак и бољи). Сматрамо да би одговор кривичноправног система БиХ био далеко бољи када би ентитети и Дистрикт предвидјели инкриминацију кријумчарења у својим законима која би покрила чл. 6. Конвенције. С друге стране, законодавци ентитета и Дистрикта треба да консултују чл. 5, како би приближили бића појединих кривичних дјела са инкриминацијом садржаном у том члану Конвенције. У погледу кривичног дјела Кривотворење докумената из чл. 7. Конвенције, закључак који можемо извести говори да ентитетски закони и закон БД потпуно задовољавају конвенцијске стандарде, док такву инкриминацију не садржи КЗ БиХ. Сматрамо док таква постоји у ентитетским законима и закону Дистрикта, у контексту Конвенције, тренутно нема потребе исту предвидјети државним законом, иако је та опција могућа у будућности (уколико се пракса пред надлежним органима ентитета и Дистрикта не покаже адекватном).

ЛИТЕРАТУРА

Монографије, уџбеници и чланци

- Alarcón-Jiménez, O. (2015). The Medicrime Convention: Fighting Against Counterfeit Medicine. *Eurohealth International*, 21(4), 24–27.
- Babić, M., Marković I. (2019). *Krivično pravo: Opšti dio*. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Babić, M., Marković, I. (2018). *Krivično pravo: Posebni dio*. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
- Vasiljević, D. (2016). Saizvršilaštvo i teorija vlasti nad djelom – (mit)tatherschaftslehre. *Srpska pravna misao*, 22 (49), 227–244.
- Ikanović, V. (2012). *Odgovornost pravnih lica za krivična djela*. Banja Luka: Međunarodno udruženje naučnih radnika – AIS, 248–255.
- Jackson, G., Patel S., Khan, S. (2012). Assessing the problem of counterfeit medications in the United Kingdom. *International Journal of Clinical Practice*, 66(3), 241–250. Доступно на: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1742-1241.2011.02826.x>, приступљено 24. 2. 2022.
- Јовашевић, Д. (2019). Подстрекавање у кривичном праву. *Правна ријеч: Часопис за правну теорију и праксу*, 60/2019, 33–59.
- Јовашевић, Д. (2019). Саизвршилаштво у кривичном праву. *Правна ријеч: Часопис за правну теорију и праксу*, 64/2021, 527–558.
- Jovašević D., Ikanović V. (2016). *Krivično procesno pravo Republike Srpske*. Banja Luka: Panevropski univerzitet „Apeiron“.
- Keitel, S. (2012). The Medicrime Convention: criminalizing the falsification of medicines and similar crimes. *Generics and Biosimilars Initiative Journal*, 1 (3–4), 138–141.

- Марковић, И. (2010). Одузимање имовинске користи. *Српска правна мисао*, 16 (42–43), 73–82.
- Marochini, M. (2013). Вјече Европе и право на здравствену заштиту: Да ли је Европска конвенција за заштиту људских права одговарајући инструмент за заштиту права на здравствену заштиту. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 34 (2), 729–760.
- Mijalković, S., Vajagić, M. (2012). *Organizovani kriminal i terorizam*. Београд: Криминологијско-полицијска академија.
- Simović, M. N., Blagojević M., Simović V. M. (2013). *Međunarodno krivično pravo*. Istočno Sarajevo: Правни факултет у Источно Сарајеву.
- Симовић, М. Н., Јовашевић, Д., Симовић, В. М. (2016). *Привредно казнено право*. Источно Сарајево: Правни факултет Универзитета у Источно Сарајеву.
- Софтић, С. (2013). Транснационално кривично право. *Правна мисао*, 1–2/2013, 7–24.
- Stojanović, Z. (2020). Falsifikovanje isprave u crnogorskom krivičnom pravu. *Studia Iuridica Montenegrina*, 2(II)/2020, 7–37.
- Стојановић, З. (2010). Одговорност правних лица за кривична дјела. *Изражање учесника Семинара о одговорности правних лица за кривична дјела и праћењу, одузимању и повраћају добара*, Управа за антикорупцијску иницијативу, Колашин, 21–24. октобар 2009. године.
- Терзић, С., Шандор, К., Андришић, М., Жарковић, И., Вујновић, А., Перак Јунаковић, Е., Вретенар Шпигелски, К., Синковић, С., Пехнец, М., Фајдић, Д. (2020). Конвенција Вијећа Европе о кривотворењу фармацеутских производа и сличним кажњивим дјелима која укључују пријетње јавном здрављу. *Ветеринарска сјаница*, 51(1), 1–4. Доступно на: <https://doi.org/10.46419/vs.51.1.2>, приступљено 24. 2. 2022.
- Шупут, Ј. (2009). Одговорност правних лица за кривична дела. *Страни правни животи*, 1/2009, 169–189.

Правни извори

- Council of Europe Convention on the counterfeiting of medical products and similar crimes involving threats to public health, Moscow, 28. X 2011, *Council of Europe Treaty Series – No. 211*.
- Кривични закон Босне и Херцеговине 2003. *Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 3/2003, 32/2003. – испр., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018. и 46/2021.
- Кривични законик Републике Српске 2017. *Службени гласник Републике Српске*, бр. 64/2017, 104/2018. – одлука Уставног суда, 15/2021. и 89/2021
- Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине 2003. *Службене новине Федерације Босне и Херцеговине*, бр. 36/2003, 21/2004. – испр., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016. и 75/2017.
- Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине 2020. *Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине*, бр. 19/2020. – прецишћени текст.

Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. United Kingdom, no. 9214/80, 9473/81, 9474/81, ESLJP 1985.

Интернет извори

Action plan, Warsaw Summit, CM(2005)80 final 17 May 2005. Доступно на: https://www.coe.int/t/dcr/summit/20050517_plan_action_en.asp, приступљено: 2. 3. 2022.

Explanatory Report to the Council of Europe Convention on the counterfeiting of medical products and similar crimes involving threats to public health, Moscow, 28. X 2011, Council of Europe Treaty Series – No. 211. Доступно на: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=211>, приступљено: 5. 3. 2022.

MEDICRIME Convention, official website, <https://www.coe.int/en/web/medicrime/home>, приступљено: 2. 3. 2022.

Single Convention on Narcotic Drugs, United Nations, 1961. Доступно на: https://www.unodc.org/pdf/convention_1961_en.pdf, приступљено: 8. 3. 2022.

Preporuka za primjenu Medicrime konvencije u kontekstu pandemije bolesti COVID-19 od 8. aprila 2020 godine, Vijeće Evrope, Komitet ministara. Доступно на: <https://rm.coe.int/cor-medicrime-covid19-cro/16809f4c25>, приступљено: 24. 2. 2022.